

İçindekiler

A. İLETİŞİM ÖGELERİ.....	2
B. DİLİN İŞLEVLERİ.....	4
C. ANLATIM TÜRLERİ.....	5
D. METİN TÜRLERİ.....	7

[Dil ve Anlatım Dersinin Temel Kavramları]

[İletişim Ögeleri/ Dilin İşlevleri/ Anlatım
Türleri/ Metin Türleri]

Feride TURAN
Uz. Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni

NİSAN-2008

A. İLETİŞİM ÖGELERİ

Gönderici ile alıcı arasındaki bilgi alışverişine **iletişim** denir. Yani her türlü bilgi alışverişi iletişimdir. Bu alışveriş her şekilde olabilir. Sözlü, yazılı, sanal... İşaret, simge aracılığıyla, hatta el kol hareketleri ile...

GÖNDERİCİ (KAYNAK/ VERİCİ): İletişimi başlatan taraf... Gönderici; kişi ya da kişiler olabileceği gibi kurum da olabilir. Göndericinin, paylaşmak istediği bilgisi (ileti/ mesaj) vardır. Bu, her türden bilgi olabilir.

ALICI: Göndericinin gönderdiği bilgiyi (ileti/mesaj) alan taraf... Göndericinin muhatabı da diyebiliriz. Alıcı, tıpkı gönderici gibi kişi, kişiler veya kurum olabilir.

İLETİ (MESAJ): Göndericinin alıcıya gönderdiği her türlü bilgi... İleti sözlü, yazılı, görsel; hatta bir işaret bile olabilir.

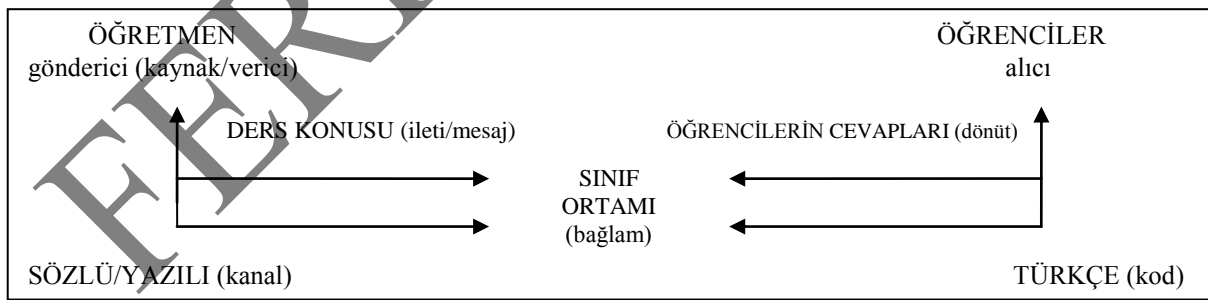
KANAL: İletilerin kullanıldığı somut amaçlar: Kitap, defter, ileti kaydedilmiş taş parçası, bilgisayar ekranı, CD, kaset... Sözlü iletişimde ise ses dalgaları olabilir.

DÖNÜT: Alıcının iletiye verdiği tepki.

KOD: İletinin üretildiği şifreleme sistemi. Bütün doğal diller koddur. Mesela Türkçe.

BAĞLAM: İletişimde görev alan unsurların birlikte meydana getirdikleri ortam... Bir söz unsurunun aynı kişilerde farklı zamanlarda farklı algılanmasının nedeni bu iletişimin gerçekleştiği bağlamdır.

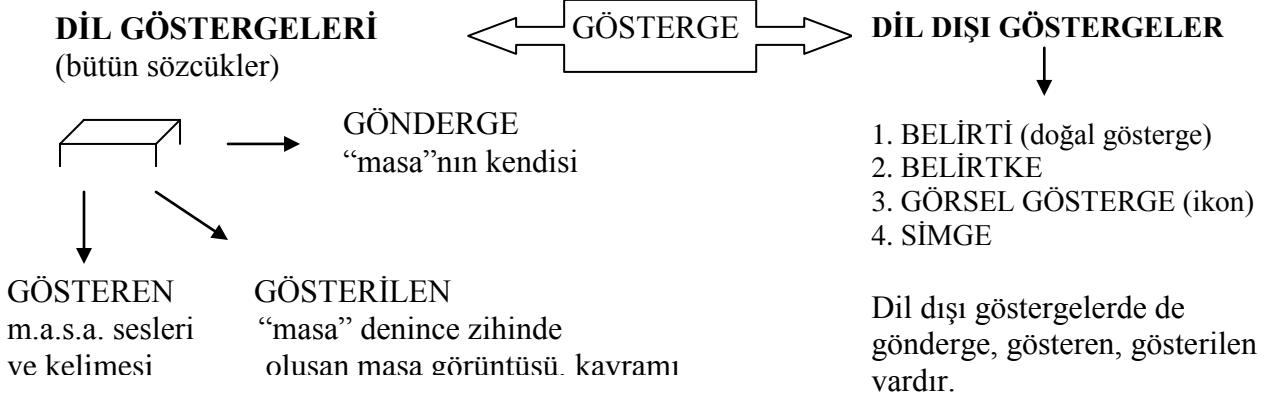
Aşağıdaki şemada bir iletişim örneği verilmiştir. Örnekte öğretmen sınıfta ders anlatmaktadır. Aynı zamanda tahtayı da kullanıyor. Öğrenciler öğretmenin konu ile ilgili sorularına cevap veriyor.

BAĞLAM: Kelimelerin farklı ortamlarda değişik anlamlar ifade edecek şekilde kullanılmasına da bağlam denir. Yani bir kelime farklı cümlelerde değişik anlamlarda kullanılabilir.

GÖSTERGE: Kendi dışında bir başka şeyi gösteren, düşündüren, onun yerini alabilen nesne, görünüş ya da olguya denir.

Göstergeler ikiye ayrılır: Dil göstergeleri, dil dışı göstergeler

GÖNDERGE: Göstergelerin gerçek dünyadaki karşılığıdır. Her sözcük bir dil göstergesidir. Zaten dil, göstergelerden oluşan bir sistemdir.

İletişim öğelerini bir örnek üzerinde inceleyelim: Bir köşe yazısındaki “Türkiye’de trafik kazaları artıyor.” cümlesi

GÖNDERİCİ: yazar

ALICI: okuyucu

İLETİ: Türkiye’de trafik kazaları artıyor.

KANAL: gazete sayfası

KOD: Türkçe

GÖSTERGE: 4 dil göstergesi var; çünkü 4 kelime var. Her kelime bir dil göstergesidir. “Kazaları” göstergesini ele alalım: Göstereni k.a.z.a.l.a.r.i. sesleri, gösterileni ise zihnimizde oluşan kaza görüntüleridir. Kazaların kendisi de göndergedir.

BAĞLAM: Bu iletişimde rol alan bütün unsurların meydana getirdiği ortam ise iletişimin bağlamıdır. Alıcının o anki durumu, birikimi, yazarın kurduğu diğer cümleler vs. bu iletişimin bağlamını belirler.

DİL DIŞI GÖSTERGELER

1. BELİRTİ (DOĞAL GÖSTERGE): Amacı olmayan, istem dışı gelişen doğal göstergelerdir. Bunların bir amacının olmaması, anlamının da olmadığını göstermez. Mesela “kar”ın yağması kışın, yüksek ateş hastalığın belirtisidir.

Örnekler

Belirti (doğal gösterge)

<u>gösteren</u>	<u>gösterilen</u>
öksürük, ateş.....	hastalık
yağan kar.....	kış
yoğun duman.....	ateş/yangın
mutfaktan gelen yanık kokusu.....	yemeğin yanması
gökyüzündeki kara bulutlar.....	yağmur
sarılmış yapraklar.....	sonbahar

2. BELİRTKE: İletişim kurma, bir ileti aktarma, bir bilgi verme amacı içeren göstergelerdir. Gösterenle gösterilen arasındaki ilişki bu göstergelerde nedensiz ve uzlaşsaldır. Örneğin üçgen (√) işareti trafik levhasında “yol ver” demektir. Bu işaretin bu anlam için seçilmesinin herhangi bir nedeni yoktur; ama amacı vardır. Amaç, toplumsal uzlaşma. Ayrıca tehlike, alarm göstergeleri; gemilerde kullanılan bayraklar, sirenler; demiryollarında kullanılan ışıklar, çeşitli iletileri taşıyan kol hareketleri; trafik ışıkları, bir kod olan Mors alfabesindeki her bir harfi ya da rakamın göstergesi de belirtkedir.

3. GÖRSEL GÖSTERGE (İKON): Bir gerçekliği doğrudan doğruya aktaran bütün şekiller birer ikondur. Fotoğraf ve resimler...

4. SİMGE: Uzlaşmaya bağlı olarak soyut ve sayılamayan tek bir gösterilene göndermede bulunan görsel biçimdir. Örneğin bir güvercinin fotoğrafı ya da resmi bir ikondur. Aynı resim Birleşmiş Milletler binasının duvarında durduğunda bir simgeye dönüşür. Çünkü bu resmin gönderme yaptığı şey, güvercinin kendisi değil, bir uzlaşma sonucunda karar kılınan “barış”tır. Kalp, aşkın; dengede duran terazi adaletin; kum saati, zamanın simgesidir. Aynı gösterge her toplum ve medeniyet için ayrı bir şeyin simgesi olabilir.

*****

B. DİLİN İŞLEVLERİ

1. GÖNDERGESEL İŞLEV (GÖNDERİCİLİK İŞLEVI): Dil, göndergeyi olduğu gibi ifade ederse bu işlev söz konusudur. Bu, başka bir ifadeyle dilin bilgi verme işlevidir. Burada amaç, gönderge konusunda alıcıya doğru, nesnel, gözlemlenebilir bilgi vermektir. Mesela gazete haberlerinde dil, göndergesel işlevinde kullanılır.

2. HEYECANA BAĞLI İŞLEV: İleti, göndericinin iletinin konusu karşısındaki duygu ve heyecanlarını dile getirme amacıyla oluşturulmuşsa bu işlev söz konusudur. Dilin göndergesel işlevinde nesnellik, heyecana bağlı işlevinde öznellik hâkimdir. Özel mektuplarda, öznel betimlemeler ve anlatılarda, lirik şiirlerde, eleştiri yazılarında dilin heyecana bağlı işlevinden sıkça yararlanır. Yani kişisel duygu ve düşüncelerin olduğu cümlelerde dilin bu işlevi kullanılır.

3. ALICIYI HAREKETE GEÇİRME İŞLEVI: İleti, alıcıyı harekete geçirmek üzere düzenlenmişse dil, bu işlevde kullanılmıştır. Alıcıda davranış değişikliğini amaçlar. Dil daha çok reklâmcılık sektöründe bu işlevde kullanılır. Aşk söylemleriyle propaganda amaçlı siyasi söylemler, reklâm metinleri, genelgeler, el ilanları, yemek tarifleri genellikle dilin bu işleviyle oluşturulur. Emir, telkin, öneri cümlelerinde bu işlev vardır.

4. KANALI KONTROL İŞLEVI: İleti, kanalın iletiyi göndermeye uygun olup olmadığını öğrenmek amacıyla düzenlenmişse bu işlev kullanılır. Amaç iletişimin sürekliliğini sağlamaktır. Ayinlerde, törenlerde, uzun söylevlerde, aile yakınları ya da sevgililer arasındaki konuşmalarda bu işlev sıkça kullanılır. Örneğin öğretmenin sınıfa “Anladınız mı?” demesinde bu işlev söz konusudur.

5. DİL ÖTESİ İŞLEV: İleti, dille ilgili bilgiler vermek üzere düzenlenmişse bu işlev kullanılmış demektir. Bu tür iletilerde dil göstergelerinin göndergesi dilin kendisidir. Mesela 1. sayfadaki “masa” örneğinde masanın kendisi gönderge idi. Ancak dil, bu işlevde kullanıldığında “masanın kendisi” değil, “masa kelimesi” göndergedir. “Masa aldım, cümlesinde masa sözcüğü nesnedir.” cümlesinde “masa”nın kendisi değil, sözcüğü göndergedir. Bu örnekte olduğu gibi bu işlevde iletiler; dili açıklamak, dille ilgili bilgiler vermek için düzenlenir. Yani bu cümle (ileti) dilin kendisini açıklayan, göstergesi de göndergesi de dil olan bir yargıdır.

Daha çok bilimsel metinlerde ve öğretme amaçlı konuşmalarda karşımıza çıkan bu işlev günlük hayatta da kullanılır. “Beni yanlış anlama, bu sözcüğü mecaz anlamda kullandım.” cümlesinde olduğu gibi.

Bu işlevin amacı da tıpkı göndergesel işlev gibi nesnel bilgiler vermektir. Tek farkı dil ile ilgili bilgiler vermeyi amaçlaması...

6. ŞİİRSEL (POETİK) İŞLEV: İletinin iletisi kendinde ise dil, bu işlevde kullanılmıştır. Bu durumda ileti, kendi dışında herhangi bir şeyi ifade etmez. Objeye, iletinin kendisidir. Örneğin şiirlerde şiirin amacı o şiirin kendisidir. Bir şiir sadece şiir olduğu için önemli ve anlamlıdır. Şiirsel metinler kendinden başka bir şeyi ifade etmeye ihtiyaç duymaz. Yani şiirin gerçekliği şiirin kendisindedir. Bu gerçeklik, kurmacaya bir dünyanın ürünüdür. Dilin şiirsel işleviyle yazılan metinlerde kurmacanın egemen olması; iletinin insandan, hayattan ve yaşanan dünyadan tümenden soyutlanması demek değildir. Bu işlevde dil, insana özgü durumları sanatsal gerçekliğe dönüştürmede bir araç gibi kullanılır. Burada karşımıza çıkan gerçeklik, sanata özgü gerçekliktir. Edebi metinlerde (şiir yada düz yazı) şiirsel işlevin hakimiyetinde dilin diğer işlevleri de kullanılır.

Bir metinde ya da konuşmada dil, birden çok işlevde kullanılabilir. Ama bir işlev daha belirgindir.

*****

C. ANLATIM TÜRLERİ

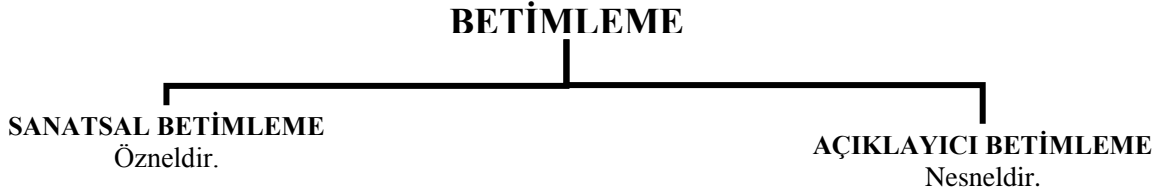
1. ÖYKÜLEYİCİ ANLATIM (HİKÂYE ETME): Öyküleyici anlatım (anlatma) esastır. Bir anlatıcının bir olayı veya birbiriyle ilişkili olayları anlatması veya nakletmesi sonucu ortaya çıkan anlatıma “öyküleyici anlatım” denir. Bu anlatım türünde **olay, kişi, zaman, mekân, anlatıcı** ortak öğelerdir. Bir arada bulunmak zorunda olan en az iki kişinin veya iki kişi yerine geçen kavram veya varlığın bireysel farklılıklar sebebiyle karşı karşıya gelmesi veya çatışması sonucu ortaya çıkan eyleme “olay”; eylem zincirine de “olay zinciri” denir. Sanat metinlerinde “olay örgüsü”, öğretici metinlerde “olay zinciri” söz konusudur. Olay zincirinde yaşanmış olay aynen anlatılırken, olay örgüsü kurmacadır. Olay kurmacaya da olsa gerçekleşebilir, yani gerçekçi olmalıdır. Yine öğretici metinlerde anlatıcı, gerçek kişi iken sanat metinlerinde, kurmaca kişidir.

Sanat metinlerinde anlatıcı 3 temel bakış açısının birinden hareketle olayı, mekânı, kişileri ve zamanı anlatır.

Öyküleyici anlatım hem “öğretici metinler”de hem de “sanat metinleri”nde kullanılır.

2. BETİMLEYİCİ ANLATIM: Bu anlatım türünde tasvir (betimleme) esastır. Bir olayı, varlığı tüm özellikleri ile tanıtmak söz konusudur. Adeta kelimelerle resim yapmaktır. İki türlü betimleme vardır.

Ruh çözümlemeleri de betimlemedir; ancak buna “**tahlil**” denir. Bir kişinin fiziksel ve karakter özelliklerinin betimlenmesine ise “**portre**” denir.

3. COŞKU VE HEYECANA BAĞLI ANLATIM (LİRİK ANLATIM): Coşturucu anlatımda “ben” ve “biz” zamiri hareket noktası durumundadır. Bu anlatımda duygu ve çağrışım değeri olan kelimeler vardır. Heyecan, mutluluk veya mutsuzluk ifade eden; dinî duyarlılık, derin düşünce, yüceltme gibi hâlleri dile getiren söz öbekleri kullanılır. Lirik şiirler bu anlatım türünün en belirgin örnekleridir.

4. DESTANSI (EPİK ANLATIM): Öyküleyici anlatıma benzer. Bu anlatım türünde de **olay, kişi, zaman, mekân, anlatıcı** ortak öğelerdir. Yalnız burada anlatıcı, ilahi bakış açısını kullanır. Olayda gerçek ve hayal iç içedir. Gerçekten olan bir olay, nesilden nesle aktarılırken zamanla olağanüstü özellikler kazanır. Destanlarda bu anlatım türü kullanılır.

5. EMREDİCİ ANLATIM: Emredici sözlü ve yazılı anlatım, okuyucuyu bir iş yapmaya, bir eylemde bulunmaya, bir davranışı gerçekleştirmeye zorlar. Alıcı durumundaki okuyucu veya dinleyici kendisine söyleneni yerine getirip getirmeme durumundadır. Bu tür metinlerin öğretici ve açıklayıcı yönleri de vardır. Ama öğretici ve açıklayıcı metinlerden farklıdır; çünkü bu anlatım türünde emir, telkin, öneri ifade eden kelime ve kelime grupları çokça kullanılır. Kanun ve yönetmelik metinleri, kullanma kılavuzları, uyulması gereken kuralları bildiren bütün metinler, reklâm metinleri vb. bu anlatım türünde yazılmıştır.

6. ÖĞRETİCİ ANLATIM: Açıklama, aydınlatma, bilgi verme amacı vardır. Öğretici metinlerde kullanılan bu anlatım türünde söz sanatlarına, dilin bünyesine mal olmamış yan anlam ifade eden kelime ve kelime gruplarına yer verilmez. Öğretici metnin anlaşılması ve yorumlanması için okuyucu verilen bilgiyi kavrayabilecek birikime sahip olmalıdır. Mesela tıpla ilgili bir makaleyi anlamak için tıp konusunda gerekli birikime sahip olmak gerekir.

7. AÇIKLAYICI ANLATIM: Açıklayıcı yazılar sorunu ortaya koyan cümle veya cümlelerle başlar. Sorunu çözümleneyen açıklamalar, örnekler, karşılaştırmalar ile devam eder. Özetleyici, yargı bildiren ifadelerle sona erer. Bu anlatım türünde kelimelerin gerçek anlamda kullanılmasına özen gösterilir. Kesin ve açık ifade önemlidir. Açıklayıcı anlatımda tanımlama, açıklayıcı betimleme, sınıflandırma, örneklendirme, benzerlik ve karşıtıklardan yararlanarak metinler düzenlenir.

8. TARTIŞMACI ANLATIM: Bu anlatım türünde farklı görüşler söz konusudur ve karşıtlarını çürütecek bir önerme vardır.

9. KANITLAYICI ANLATIM: İnandırma, aydınlatma, bir başkasına kendi görüşünü kabul ettirme amacını taşır. Örneklere, farklı kişilerin düşüncelerine başvurulur. Kanıtlayıcı metinlerde kavramları tanımlama ve açıklama önemlidir. Okuyucuyu veya dinleyiciyi ikna etmek, düşündürmek ve üzerinde durulmak istenen konudan uzaklaşmamak için bazı kelime, kelime grubu veya cümleler aralıklarla tekrar edilir.

Tartışmacı anlatıma benziyor; ancak kanıtlayıcı anlatımda kendi görüşünü kanıtlamanın yanında açıklama, aydınlatma amacı da vardır. Oysa tartışmacı anlatımda amaç, sadece karşıt görüşmeleri çürütmektir.

10. DÜŞSEL (FANTASTİK) ANLATIM: Çağrışıma bağlı, olağandışı durumların anlatıldığı, hayal gücünün serbestçe işlemesiyle oluşan anlatım türüdür. Masal, bilimkurgu roman, öykü gibi türlerde kullanılır. Harry Potter, Yüzüklerin Efendisi, Örümcek Adam, Süpermen gibi filmlerin metinleri bu anlatım türünün en belirgin örnekleridir.

11. GELECEKTEN SÖZ EDEN ANLATIM: Bu, fantastik ya da gerçekçi bir metin olabilir. Özelliği gelecekte söz etmesidir.

12. SÖYLEŞMEYE BAĞLI ANLATIM (DİYALOG): Sohbet, diyalog, mülakat adı verilen metinler söyleşme çevresinde oluşur. İç konuşma (monolog) da söyleşmeye dayanır. Günlük hayat, roman, hikâye ve tiyatrolarda karşılıklı konuşma (diyalog) ve ikiden fazla kişinin konuşmasına bağlı metinler söyleşme anlatım türü çevresinde oluşur.

13. MİZAHİ ANLATIM: Mizahi metinler alıcıyı güldürme, eğlendirme eylemi içinde düşündürme amacıyla düzenlenir. Öne çıkarılan güldürme ve alay cümleleri içinde eleştirme, yerme anlamı gizlidir. Güldürücü roman, öykü, senaryo, fıkra, masal gibi metinlerde bu anlatım kullanılır. Güldüren metin veya metin parçalarında gülmeye sebep olan karşılaştırmalar, durumlar, hareketler, kelime ve kelime grupları belirtilir. Bu yazılarda ses, hareket, konuşma, görünüş taklitleri vardır.

*****

D. METİN TÜRLERİ

Aşağıdaki şemada da belirtildiği gibi “edebi” ve “öğretici” olmak üzere iki çeşit metin vardır. **Edebi metinler** kurmacadır, öznel, bilgi vermek amacı taşımaz. Amacı estetik zevk vermek ve heyecan uyandırmaktır. **Öğretici metinler** ise kurmaca değildir, bu metinlerde gerçeklik söz konusudur. Öğretici metinler nesnel, amaçlarının arasında “haber vermek, bilgi vermek, ikna etmek, kanırları değiştirmek, uyarmak, düşündürmek, yönlendirmek, tanıtmak” yer alır. Hem edebi metinler hem de öğretici metinlerde “**anlatmaya bağlı metinler**” in olduğuna dikkat etmek gerekir. **Anlatmaya bağlı metinler kendi arasında “öğretici” ve “sanat metinleri” olmak üzere gruplandırılabilir.**

